

Бранка Кулић • Недељка Срећков

МАНАСТИРИ ФРУШКЕ ГОРЕ

Ова књи҃га објављује се са бла҃ословом

ЊЕГОВОГ ПРЕОСВЕЩЕНСТВА ГОСПОДИНА ВАСИЛИЈА, епископа сремског

и уз њомоу Владе АП Војводине

Треће, измењено и допуњено издање

ФРУШКА

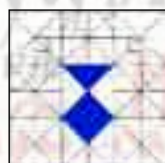
*Монографија се издаје у јодини обележавања 60 јодина од оснивања
Покрајинског завода за заштитију сјоменика култури*

Бранка Кулић
Неделька Срећков

Манастир КЕТОРЕ

ПРОМЕТЕЈ

ПОКРАЈИНСКИ
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ
ВОЈВОДИНЕ

Садржај

Зоран Вапа:	
<i>Дух дела и лепоће посвећености која надгирјава време . .</i>	11
<i>Увод</i>	13
<i>Од легенде до историје</i>	15
<i>Архитектура</i>	22
<i>Сликариство</i>	27
 МАНАСТИРИ	33
Беоцин	34
Бешеново	48
Велика Ремета	60
Врдник – Раваница	74
Гргетег	90
Дивша	108
Јазак	124
Крушедол	140
Кужежин	160
Мала Ремета	172
Ново Хопово	186
Петковица	202
Привина Глава	214
Раковац	228
Старо Хопово	246
Фенек	258
Шишатовац	272
 <i>Изабрана библиографија</i>	287

Дух дела и лепоће посвећености која надгирјава време

Фотомонографија *Манастѝри Фрушке горе* представља драгоцен збир фотографија, гравира, цртежа, речи и архивских документа, који су у истраживачком послу најважнији извори знања о фрушкогорским манастирима, „бисерима” српске сакралне архитектуре и својеврсним ризницама у којим и данас живи духовност, традиција и култура српског народа. Верујем да ће резултати нашег рада на овој књизи бити бар двоструко важни, да ће бити у служби првих информација за све заинтересоване читаоце и читатељке, али и вредан извор за све оне професионално заинтересоване будуће истраживаче који буду желели да продубе и прошире досадашња сазнања о сваком од манастира појединачно или о овој изузетној градитељској групи, као реткој појави у овом делу света.

Ова књига је и документ и подсетник – она је и повод за размишљање о судбини народа, калуђера и калуђерица, игумана, владика и просветитеља у манастирима, о тешким временима у историји српског народа, о ратовима у којима су манастири затварани, рушени и пљачкани, монаси и монахиње растеривани и убијани, али и о добрим временима када су манастири обнављани, одржавани и унапређивани у грађевинском, духовном, образовном и економском смислу.

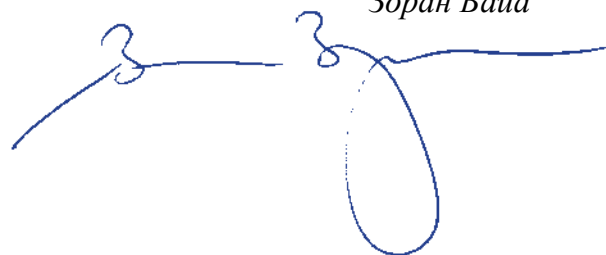
У књизи су изложени најстарији подаци о фрушкогорским манастирима које су откривале претходне генерације истраживача, најновији археолошки и архивски резултати истраживања, али и изведени конзерваторско-рестаураторски радови, као последица најстаријих и најновијих открића. Сва ова открића показују колико су лепоте и душе вешти и даровити, знани и незнани неимари уградили у ове грађевине распоређене са јасно дефинисаним концептом уграђеним у географски погодан контекст Фрушке горе, колико је љубави, посвећености и поштовања према вери и традицији свога народа вековима уткivano у сваки камен, у сваки потез мајсторске руке сликара на фрескама, иконама и резбара који су радили на иконостасима и црквеном моиблијару у манастирима.

Жеља нам је да све они који буду само листали или пак пажљиво читали ову књигу, инспиришемо и надахнемо потребом да лично и непосредно упознају ово историјско, културно, градитељско, духовно и уметничко богатство оду у посету манастирима, јер ова

књига није само водич у прошлост, него и скромни приручник за разумевање будућности.

Обновљено и допуњено издање ове књиге, приказује шта је све током последњих двадест година истражено и обновљено на манастирским грађевинама, колико је рестаурисаних икона и иконостаса, фресака и зидних слика пажљиво испитано и још пажљивије враћено у живот манастирских цркава и конака. Циљ нам је да у овом издању, које објављујемо поводом обележавања шездесете годишњице рада Покрајинског завода за заштиту споменика културе Војводине, представимо колико је знања, рада и труда уложено у откривању, обнављању и очувању наше културне баштине.

Зоран Ваја

A handwritten signature in blue ink, consisting of a series of loops and a long horizontal stroke.

Увод

Обимна сликовна грађа сакупљена у Покрајинском заводу за заштиту споменика културе преданим радом колега у протекле четири деценије била је изазов и основ за стварање фотомонографије замишљене као хронике непристрасних сведока промена на грађевинском ткиву фрушкогорских манастирских целина у протекла два века.¹ Збирка ових драгоцених и непристрасних сведока, чак и кад је реч о стваралачкој „произвољности” забележеној на понеким гравирама XVIII века, незаобилазан је документ у процесу конзервације, рестаурације и реконструкције изгледа фрушкогорских манастира трагично настрадалих у II светском рату.

Збирка од око три стотине фотографија обрађена је и изложена хронолошки у покушају да се прегледно и једноставно представе двовековни живот, страдање и степен обнове шеснаест манастира на Фрушкој гори којима смо прикључили и манастир Фенек, који је по настанку и условима историјског развоја био увек најтешње повезан с групом фрушкогорских манастира.² Представљање појединачних манастирских целина почиње најстарије забележеним стањем и завршава најновијим фотографијама које евидентирају обновљено стање манастирских објеката. На тај начин превасходно је омогућено праћење промена на грађевинама фрушкогорских манастира од половине XVIII века до данас. Поред фотографија и гавира на којима су забележене манастирске грађевине, укључили смо и фотографије иконостаса као саставних делова манастирских храмова. При представљању иконостаса користили смо се такође хронолошким методом.

Текстови који прате фотографије схваћени су као функционални део целине. Тежили смо највећем степену сажетости, енциклопедијском ређању података о сваком поједином споменику тако да текст обухвати идентификацију назива и места, затим легенде и предање, историјске податке о ктиторима, градитељима, сликарима, дуборесцима, преданим монасима, игуманима, заслужним митрополитима и патријарсима, затим страдањима и степену обнове, у ствари личностима и институцијама које су новцем или стваралачким радом допринели постанку и опстанку ланца монашких станишта на Фрушкој гори. Намерно је избегнута дискурзивна форма пратећих текстова које смо замислили као „биографије” утемељене на чињеницама, провереним аргументима, тачним датумима и детаљима из дугог живота ових фрушкогорских свети-

Манастир Привина глава, црква током обнове, 1956.

¹ Збирка архивских негатива и фотографија коју поседује Покрајински завод за заштиту споменика културе Војводине у Новом Саду оформљена је вишедеценијским радом истраживача Завода, првенствено др Оливере Милановић-Јовић, Петра Момировића, Вукосаве Татић и мр Мирјане гуцу. Велики допринос попуњавању збирке дао је др Војислав Матић. У последњих неколико година збирка је допуњена истраживањима Бранке Кулић и Недељке Срећков у оквиру истраживачког рада на пројектима обнове појединих фрушкогорских манастира.

² Бранко Вујовић, *Манастир Фенек* (са старијом литературом), Зборник за ликовне уметности Матице српске, Нови Сад, 1973, стр. 203.

лишта због сликовитости и уверљивости коју фотографија у својој природи поседује. Књига је превасходно стварана као „албум” из којег се без много напора и предзнања о предмету лако чита историја и култура једног народа. Томе је додата стручна литература с тумачењем споменика у односу на узор и шири оквир градитељске целине као и врста, степен трансформација и вредност дела архитектуре и сликарства.

Уз сваки од манастира дат је план манастирског комплекса као представљање просторне структуре у којој се јасно истиче доминантна улога храма у односу на секундарне просторне јединице комплекса.

Идентификација иконографског програма дата је схемама иконостаса. На сачуваним иконостасима лако су идентификоване све иконе, међутим, кад су постојале само получитљиве фотографије иконостаса који су страдали у II светском рату као у Кувежди-ну, Шишатовцу, Великој Ремети, Новом Хопову и Раковцу, дат је основни програм по зонама парцијалним читањем.

Надамо се да ће прелиставање овог „албума” фрушкогорских манастира, гледано из угла службе заштите, омогућити читаоцу упознавање са страдалничком судбином и степеном обнове појединих манастира и упутити га на литературу у којој може опширније да се обавести о феномену фрушкогорске групе манастира. Верујемо да истовремено може да послужи и за будућа, шира истраживања фрушкогорских манастира с обзиром да смо на једном месту окупили сликовну грађу која пружа неограничен број података и тиме на специфичан начин испунили задатак у оквиру систематског објављивања грађе која се односи на фрушкогорске манастире.

Међу истраживачима и конзерваторима који су у протекле четири деценије преданим радом највише допринели проучавању и обнови фрушкогорских манастира након ратних разарања дужни смо да с посебном захвалношћу поменемо Милоја Милошевића, Јована Нешковића, Милку Чанак-Медић, Софију Недвидек, Војислава Матића, Јелену Бандровску, Јована Севдића, Петра Балабановића, Душана Нонина, Богдана Ковачевића, Стерјоса Арванитидиса, Оливеру Милановић-Јовић, Петра Момировића, Павла Васића, Дејана Медаковића, Динка Давидова, Миодрага Јовановића, Сретена Петковића, Марицу Шупут, Олгу Зиројевић, Олгу Микић, Лепосаву Шелмић, Слободана Милеуснића и Мирјану Лесек.

Од легенде до историје

Од почетка XV века подунавски Срби су својом улојом и велике државе, једну за другом, принудили на верску припадност – и у томе су темељи фрушкогорских манастира. Срби су једнако били потребни и Угарској, и Турској, и Аустрији – свима је било нужно становништво у пољудским равничарским крајевима, а тек потом су настајали на образовању крајина. И за све то време трајала је симбиоза Срба који су се сливали с југа са Србима старинцима у Панонији. У овом дугогодишњем процесу Срби који су се досељавали увек су то чинили под условом да им се дају одређене привилегије; свој долазак и своју службу најлакше су добијали посебној друштвеној структури и правом на своје православно вероисповедање. Упркос томе, услед постојећих проблема и ратова, Срби су у Панонији највише заштитени али су се највише и обнављали сталним досељавањем. И, уједно су настањивали да васелинавају старе и подижу нове задужбине.³

Радован Самарџић

НА НИСКОЈ ПАНОНСКОЈ планини омеђеној двома рекама, Савом и Дунавом, која је у историји позната под више имена – Mons pinguis, Mons almus, Alma mons или Фрушка гора⁴ – савремена историографија забележила је постојање 35 манастира у периоду турске власти у Срему.⁵ О броју манастира и њиховој конфесионалној припадности између XII и XV века, када се ова област налазила у саставу средњовековне угарске државе, нема поузданих података.

Топоними појединих манастира, као Ремета на пример, навели су неке истраживаче на претпоставку да је реч о манастирима који су припадали католичком реду павлина,⁶ каоличким валстелинима или реду цистерцита за које је утврђено да су у поменутом периоду били власници земљишта на којима се данас налазе неки православни манастири.⁷ Међутим, још Радослав Грујић, у оквиру опсежних истраживања о српском етносу у Подунављу, између осталог наводи писмо фрањевца Јована Капистрана упућено папи Калисту III⁸ 4. јула 1455, у којем се деспот Ђурађ Бранковић позива на право добијено од папе Николе V да „in regno Hungarie” подигне девет православних манастира између 1447. и 1455. године, као доказ о оснивању православних калуђерских

³ Радован Самарџић, *Фрушкогорски манастири у српској историји, Манастир Шинајовца*, Зборник радова, Београд, 1989, стр. 11.

⁴ Петар Скок, *Топономастика Војводине*, Војводина I, Нови Сад, 1939, стр. 118–1199.

⁵ Олга Зиројевић, *Поседи фрушкогорских манастира*, Нови Сад, 1992; Петар Момировић, *Несигурни ствари фрушкогорских манастира*, Југословенски научни скуп „Валоризација и заштита фрушкогорских манастира“, Зборник радова, Нови Сад, 1990, стр. 51–58; Војислав Матић, *Фрушкогорски манастири на основу турских докумената из XVI и XVII века*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине XI–XII, Нови Сад, 1982.

⁶ Радослав Грујић, *Духовни животи*, Војводина I, Нови Сад, 1939, стр. 358–359.

⁷ Петер Рокаи, *Поседници на тлу фрушкогорских манастира у средњем веку*, Југословенски научни скуп „Валоризација и заштита фрушкогорских манастира“, Зборник радова, Нови Сад, 1990, стр. 76–77.

⁸ Радослав Грујић, *Духовни животи*, стр. 357.

ХРИСТОФОР ЖЕФАРОВИЋ, *СРЕМСКИ СВЕТИТЕЉИ БРАНКОВИЋИ*, ГРАФИКА, 1746.

станишта у јужној Угарској на основу легитимно стечених права. Анализом података из поменутог писма и догађаја након турских освајања Србије, посебно на основу података из *Летописа 1438.* који говоре о пребегу многих калуђера на територију северно од Саве и Дунава, Грујић закључује да је један број манастира морао бити подигнут на имањима деспота Ђурђа Бранковића у јужној Угарској. Да ли су то баш фрушкогорски манастири или не, о томе нема сигурних података. Но, и поред историјске недокументованости, јасно је да је Ђурађ Бранковић заједно са пребеглим српским становништвом и православним монаштвом, како каже Грујић, „...сасвим природно морао наићи на протесте и сметње угарских римокатоличких црквених представника, а можда и појединих световних магната, нарочито због подизања манастира који су имали да буду куле светиље првим православним колонијама у мору католичанства”⁹. Можда разлог више што до данас нема података који би разјаснили овај период историје подунавских Срба.

У недостатку историјских извора, истргнут из својих корена, српски је народ као и сви народи сличне судбине стварао предања. Манастир Привина глава се по легенди сматра најстаријим на Фрушкој гори, основао га је још у XII веку неки властелин по имену Приба или Прива.¹⁰ Испричана је и друга верзија по којој су исти манастир пре 1502. обновили деспоти Јован и Максим Бранковић¹¹. Српском краљу Драгутину легенда приписује оснивање Бешенова, Велике и Мале Ремете крајем XIII или почетком XIV века. Оснивање манастира Врдника – Раванице предање везује за српског кнеза Лазара. Друга група легенди оснивање једног броја манастира на Фрушкој гори датира у другу половину XV века, а припаднике деспотске куће Бранковића сматра оснивачима. Тако се манастир Гргетег приписује деспоту Гргуру и његовом сину Вуку Змај-Огњеном 1471. године. Деспоту Јовану Бранковићу приписано је оснивање манастира Стари Јазак, Дивша и обнављање Привине главе. Деспоту Ђурђу Бранковићу, каснијем владици Максиму, приписала је легенда оснивање Старог и Новог Хопова, Фенека и Крушедола.¹²

Манастири подигнути у средњовековној Србији од краја XII до половине XV века послужили су Фрушкогорцима не само као узор архитектонског обрасца него и као потка у коју је уткивана прича о фрушкогорским манастирима као загробним задужбинама и месту погодном за развој и неговање култа заслужних личности, посебно међу Србима владарима. Тако је међу фрушкогорским калуђерима формиран и брижљиво негован култ последњих српских деспота Бранковића којима, по угледу на српске Немањиће, легенда приписује оснивање већег броја манастира на

⁹
Исто

¹⁰
Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. године*, Сремски Карловци, 1910, стр. 176.

¹¹
Бошко Стрика, *Српске задужбине фрушкогорских манастира*, Загреб, 1927, стр. 163.

¹²
С. Болманац, *Шемањизам источно-православне митрополије српске у Аустро-Угарској, година 1878*, Панчево, 1878, стр. 128; Исти, стр. 131; Бошко Стрика, нав. дело стр. 118; Исти, стр. 159; Димитрије Руварац, *Опис фрушкогорских манастира 1753. год.*, Сремски Карловци, 1903, стр. 187; Радослав Грујић, нав. дело, стр. 360–361.

Фрушкој гори. У истој традицији, као израз потребе доказивања и потврђивања српских права и одбране националног интегритета после Велике сеобе 1690, поново је успостављен и развијан култ цара Уроша, кнеза Лазара и Стефана Штиљановића, чије су мошти пренете у нове крајеве и чуване у фрушкогорским манастирима.¹³

Успостављање везе с далеком прошлошћу путем легенди, у којима, по правилу, има барем зрно историјски доказивог, представља посебан облик борбе и одбране подунавских Срба од законских прописа, прво турских затим аустријских власти, којима су укидани манастири и ограничавана градња православних храмова и манастира низом услова које није било могуће испунити. Српски живаљ северно од Саве и Дунава био је, дакле, присиљен, у име опстанка на овим територијама, да доказује светосавску традицију о старини манастира јер „манастир без сигурних доказа о својој старости био је унапред стављен у тежак положај пред упорним државним властима, којима је са двоструко више борбености морао да доказује право на своје постојање”.¹⁴ Легенда је тиме нашла упориште у елементарној потреби опстанка, посебно у првој половини XVIII века, када су сви манастири на Фрушкој гори, обновљени након Велике сеобе Срба 1690. и коначног одласка Турака из Срема, били принуђени да се изборе за потврду Сеобом стечених привилегија.

Поред легенди које теже успостављању веза између Бранковића и лозе Немањића, издваја се предање о оснивачу манастира Раковца. Према манастирском *Летопису* игумана Теофана из 1704. Раковац је основао неки Рака, коморник деспота Јована Бранковића, 1498. године, на месту где је убио јелена. По интерпретацији Лазара Чурчића, ову легенду треба схватити као везу са св. Савом, али кроз тежњу великог коморника Раке ка богу, као свесно кајање и тражење опроста за почињени грех. Порекло ове легенде Чурчић види у традицији средњовековне књижевности засноване на митолошкој грађи коју су Срби преузели са хришћанског Запада.¹⁵

Свим легендама па и „фрушкогорским” заједничка је поезитизована прича, тежња за приказивањем људи и догађаја бољим, лепшим, прича у којој се мешају машта и стварност, међутим, осим поетске подлоге из ових легенди чита се и снажна епика коју не треба схватити као историјски фалсификат, него специфичан облик борбе и проверени начин самоодбране потлаченог. Колико је маште, а колико истине у легендама које причају о постанку и оснивачима фрушкогорских манастира, тешко је разлучити, но поуздани докази о присуству српског живља на територији јужне Угарске у XV веку¹⁶ оправдавају претпоставку о постојању срп-

ХРИСТОФОР ЖЕФАРОВИЋ, *ЦАР УРОШ*, БАКРОРЕЗ (ДЕТАЉ), 1756.

13
Дејан Медаковић, *Ризнице фрушкогорских манастира, Барок код Срба*, Загреб, 1988, стр. 166–168.

14
Дејан Медаковић, *Барокна архитектура у Подунављу, Пути савијског барока*, Београд, 1971, стр. 185.

15
Лазар Чурчић, *Повести о постанку манастира Раковца у крајком манастирском летопису игумана Теофана из 1704, Фрушкогорски манастири*, Зборник радова, Нови Сад, 1990, стр. 129–135.

16
Радослав Грујић, *Духовни животи*, стр. 330–415.

Попис Крушедола и Гргетега из 1746. (Тапу дефтер Но. 47)

17

Иларион Руварац, *Православни српски манастири у Срему, Шемањизам источно православно српске архидијезе сремско-карловачке за годину 1892*, Нови Сад, 1892, стр. 3; Димитрије Руварац, *Манастир Крушедол с обзиром на његова и дужности фрушкогорских манастира у XIX веку, Пушчеви српског барока*, Београд, 1971, стр. 38.

18

Љуба Стојановић, *Стари српски записи и најписи*, књ. 1 бр. 448, Београд, 1902; Исти, књ. 2 бр. 3152, Београд, 1903.

19

Исти, књ. 1, бр. 509.

20

Бранислав Ђурђев, „*Продаја црква и манастира*“ за време владе Селима II, *Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине*, година IX, Сарајево, 1958, стр. 241–247.

21

Исто, стр. 244; Олга Зиројевић, *Поседи фрушкогорских манастира*, Нови Сад, 1992, стр. 57.

22

Дејан Медаковић, *Изучавање српске уметности XVIII и XIX века, Пушчеви српског барока*, Београд, 1971, стр. 11–33; Исти, *Прве шемањане монографије српских манастира (1798–1859)*, Зборник за ликовне уметности Матице српске, 10, Нови Сад, 1974, стр. 209–259; Исти, *Историографија о фрушкогорским манастирима, Барок код Срба*, Загреб, 1988, стр. 153–161; Исти, *Историографија фрушкогорских манастира, Манастир Шумадијовац*, Зборник радова, Београд, 1989, стр. 19–24.

23

Дејан Медаковић, *Истраживање и валоризација фрушкогорских манастира*, Југословенски научни скуп „Валоризација и заштита

ских православних манастира на Фрушкој гори, ако не пре, а оно барем у XV веку.

Први поуздани подаци о постојању манастира на Фрушкој гори потичу из прве и друге деценије XVI века и односе се на манастир Крушедол.¹⁷ У трећој и четвртој деценији забележени су манастири Стари Јазак и Раковац¹⁸. У петој деценији XVI века, свега неколико година пре првог турског пописа Срема, забележен је манастир Ново Хопово (1541).¹⁹ Најранији турски попис Срема из 1545–1548. бележи манастире Гргетег, Бешеново, Раковац и Старо Хопово.²⁰ У следећем турском попису из 1566–1569. забележени су остали данас познати манастири на Фрушкој гори, изузев манастира Беочина, који је први пут под тим именом забележен 1580. године у трећем турском попису Срема.²¹

Испитивање историје православних монашких заједница концентрисаних на малом простору Фрушке горе траје скоро два века. Од прве књиге о манастиру Фенеку, коју је 1700. у Будиму објавио архимандрит Викентије Ракић, не престају мултидисциплинарна истраживања. Проучавају се политика, економија, религија, књижевност, архитектура, сликарство, примењена уметност, започета су и археолошка истраживања како би се употпунила слика о настанку, улози и значају фрушкогорских манастира у животу подунавских Срба. И поред великог броја студија које обрађују теме из наведених области, још постоје празнине, још недовољно знамо о пореклу фрушкогорских манастира, њиховим ктиторима, градитељима, сликарима и личностима других професија које су доприносиле одржавању и развоју фрушкогорских светилишта као средишта не само побожности него и књижевности, преписивачке делатности и сликарског умећа.

Први корак у сабирању и класификацији текстова који су написани о фрушкогорским манастирима од краја XVIII до половине XX века учинио је Дејан Медаковић.²² Међу бројним и разноврсним текстовима Дејан Медаковић је посебно скренуо пажњу на прве монографије написане о Фенеку, Беочину, Крушедолу, Врднику, Хопову, Петковици, Дивши и Кувеждину, оценивши рад њихових аутора као пионирски подухват којим је наговештена систематска и свеобухватна обрада фрушкогорских манастира.

Вреднујући послератна истраживања фрушкогорских манастира, Дејан Медаковић је посебно истакао рад новоосноване службе заштите у Војводини која је покренула и организовала систематско испитивање фрушкогорских манастира, у првом реду њихове архитектуре.²³

Последњих деценија XX века, у различитим научним дисциплинама важним за свестрано сагледавање значаја фрушкогорских манастира за српску културу, објављен је већи број текстова непро-

цењиве вредности за практичну примену стеченог знања у физичкој обнови ратом разорених манастира.²⁴

Од некадашњих 35 манастира, евидентираних током XVI и XVII века у турским документима на широј регији Фрушке горе (Олга Зиројевић, Петар Момировић), до данас је, у дужини од око 50 км и ширини не већој од 10 км, остало само 15 – Беочин, Велика Ремета, Врдник – Раваница, Гргетег, Дивша, Нови Јазак, Крушедол, Кувеждин, Мала Ремета, Ново Хопово, Петковица, Привина глава, Раковац, Старо Хопово и Шишатовац. И најповршнијим прегледом историје фрушкогорских манастира уочава се трагична, страдалничка и мученичка судбина ових православних светилишта која их прати безмало од времена настанка. Више од пет векова паљени, пљачкани, рушени, обнављани, па опет разарани, најтеже су страдали у II светском рату када су уништаване не само грађевине него и библиотеке, намештај, иконе и бројни драгоцени предмети примењене уметности, с нескривеном намером да се потпуно затре сваки траг духовности, уметности и културе православља северно од Саве и Дунава.

Са жаљењем се мора рећи да трагови II светског рата још нису сасвим уклоњени са Фрушке горе. Потпуно разорено Бешеново није обновљено, у рушевинама је још увек манастир Кувеждин. Тек 1990. године почело је обнављање разорених цркава у Шишатовцу и Дивши. У пролеће 1991. почела је градња манастирског конака у Петковици. У Старом Хопову обновљена је, непосредно после рата, само црква, међутим, због неодржавања данас је у јадном стању.

Мада последице ратних разарања нису сасвим уклоњене ни после пет деценија мира, и мада је тешко наћи уверљиво оправдање на неучињено, не треба заборавити или заобићи оно што јесте урађено.

Рад на свестраној заштити споменичког фонда у Србији започео је 1947. формирањем Завода за заштиту и научно проучавање споменика НР Србије с Одељењем за заштиту споменика културе Војводине. Закон о заштити споменика културе и природних реткости донет је у Србији 1948. Већ крајем 1949. сви манастири на Фрушкој гори стављени су под заштиту закона. Обнова фрушкогорских манастира почела је 1953. првим конзерваторско-рестаураторским радовима на разореној цркви и конацима манастира Ново Хопово. Радове су изводили стручњаци Покрајинског завода. Од те, 1953. године до данас Завод је у континуитету радио на систематском истраживању фрушкогорских манастира, посебно њихове архитектуре, првенствено у функцији физичке обнове. Сама грађевинска обнова није имала континуитет, али јасно се издвајају периоди када је већа пажња,

Рушевине манастира Бешеново, 1946.

фрушкогорских манастира“, Зборник радова, Нови Сад, 1990, стр. 25.

24

Милоје Милошевић, Оливера Милановић, *Црква св. Николе манастира Новој Хопови*, Рад војвођанских музеја, 4, Нови Сад, 1955, стр. 249–273; Петар Момировић, Милоје Милошевић, *Манастирска црква Старој Хопови*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, I, Нови Сад, 1957, стр. 20–24; Јован Нешковић, *Конаци манастира Новој Хопови*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, III, Нови Сад, 1959, стр. 30–41; Петар Момировић, Милоје Милошевић, *Манастир Привина (Прибина) Глава*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, III, Нови Сад, 1959, стр. 42–56; Милоје Милошевић, *Дренажни канали око цркве манастира Раковца*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, I, Нови Сад, 1957, стр. 24; Јован Севдић, *Опкривање и конзервација фресака у манастиру Месићу и Пејковици*, Музеји, 6, Београд, 1951, стр. 161; Јован Севдић, *Локалитетни фресаци у Војводини*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, I, Нови Сад, 1957, стр. 32–46; Дејан Медаковић, *Зидно сликарство манастира Крушедола*, Зборник Филозофског факултета, VIII, Београд, 1964, стр. 602; Војислав Матић, *Звоник манастира Велике Ремете и његови ктиторски сликови*, Зборник за ликовне уметности Матице српске, 14, Нови Сад, 1978, стр. 299–332; Војислав Матић, *Архитектура фрушкогорских манастира*, Нови Сад, 1984; Исти, *Литографије фрушкогорских манастира*, Београд – Крагујевац, 1986; Марица Шупут, *Српска архитектура у доба турске власт 1459–1690*, Београд, 1984; Исти, *Споменици српској црквеној традицији XVI–XVII века*, Београд, 1991; Сретен Петковић, *Зидно сликарство на подручју неке патријаршије 1557–1614*, Нови Сад, 1965; Дејан Медаковић, *Српски сликари XVIII–XX века*, Нови Сад, 1968.

Манастир Дивша после обнове,
2007.

тачније речено више средстава издвајано за ове намене. Поред недовољног и нередовног прилива средстава, треба имати на уму и специфичност конзерваторско-рестаураторских захвата који поред новца захтевају и време. Обнављање Новог Хопова траје већ скоро четири деценије, период у којем је обновљена црква, откривене и конзервиране фреске из XVII века, спроведена археолошка истраживања у цркви и делу северног конака, обновљене зграде конака и још увек се може рећи да није завршено у потпуности, јер је остало нерешено питање реконструкције звоника и иконостаса. Одмах по оснивању Завода пришло се и обнови разореног Раковца који је као и Хопово рађен успорено и с већим прекидима све до 1986, када је започела систематска обнова не само Раковца него и Гргетега, Привине главе, Дивше, Шишатовца, Крушедола, Новог Јаска, Беочина, Врдника – Раванице и Петковице. Треба истаћи да радови изведени у протеклих седам година нису истог обима на сваком од наведених манастира, а зависили су првенствено од степена угрожености и значаја самих објеката. Степен обнове најједноставније је уочити простим поређењем стања на фотографијама презентираним у овој књизи које бележе изглед манастира с краја XIX века, рушевине после II светског рата, конзерваторско-рестаураторске подухвате на појединим манастирима изведене до 1986. године и стање након последње обнове.

Несрећа која је задесила фрушкогорске манастире током II светског рата није однела само грађевине него и велик број предмета без којих се не може замислити живот манастира. Највећи проблем су иконостаси у осам манастирских цркава – Ново Хопово, Старо Хопово, Велика Ремета, Дивша, Раковац, Кувеждин, Шишатовић и Петковица – ратна машинерија уништила је основно обележје православног храма. Само у Новом Хопову и Великој Ремети постављени су нови, најблаже речено, неодговарајући иконостаси, неодговарајући с аспекта основних принципа службе заштите, али у функцији литургијског обреда који је тешко замислити без иконостаса. Преосталих шест цркава још увек чека решење овог заиста важног проблема, важног као део послова које треба да уради служба заштите споменика. Не мање значајан проблем су развучене и уништене манастирске ризнице и библиотеке, на чијој реконструкцији до сада није много урађено.

Још увек је отворено и питање реконструкције звоника призидањем током XVIII века уз цркве манастира Ново Хопово, Раковац, Дивша, Гргетег, Кувеждин и Шишатовић, а делимично или потпуно срушених у II светском рату. Проблем реконструкције звоника, иконостаса, библиотека и ризница фрушкогорских манастира изискује изузетан опрез јер је у конзерваторско-рестаура-